

ELMARADT KONVERGENCIA

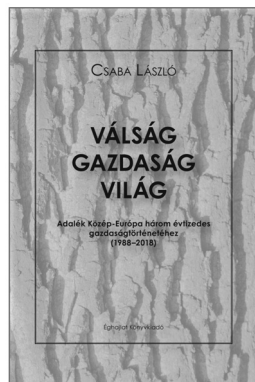
Csaba László

Válság, gazdaság, világ

Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)

Budapest, 2018

Éghajlat Könyvkiadó

*„Én látok itt olyant, mint senki más;
Csodákat mivel emlékezetem. [...] Tekintetünkben hajh! nem az elveszett,
Az el nem nyert éden fájdalommal van.”
Vajda János: 30 év után*

Nem túlzás egy szerelmes vers soraival kezdeni egy tudományos monográfia recenzióját, ha tudjuk, hogy a szerző életének 13. monográfiáját¹ szenteli Közép- és Kelet-Európa gazdasági fejlődésének. Igazi szerelem ez számára.

Egy magyar nyelvű monográfia tehát, amelyet az olvasó a kezében tarthat. Csaba László álláspontja változatlanul az, hogy a kis kérdések közgazdaságtana mellett helye van az átfogó értekezéseknek is, amelyek legcélszerűbben könyv formájában fejthetők ki.

A címválasztás érdemel némi magyarázatot. A főcím és az alcím első szava egyaránt arra utal, hogy itt több, lazán kapcsolódó téma „összekötéséről” lehet szó; ezt határozottan cáfolnunk kell. A rendszerváltoztatást, az európai integrációt és a válságkezelés három évtizedét ugyanis a szerző egységes struktúrában tárgyalja. Közép- és Kelet-Európa társadalmi és gazdasági folyamatait, általánosítható eredményeit, rendszerspecifikus elemeit bontja ki a kötet nagy alaposítással, és helyezi egy jól értelmezhető, verbális keretbe. Minden egyes évtized esetében az elméleti állítások alátámasztására négy ország – Magyarország, Lengyelország, Oroszország és (Kelet-)Németország – pályáját bemutató, mini esettanulmányok sorát olvashatjuk.

¹ Társszerzős műveit is ideértve.

Miért éppen harminc év (1988–2018)? A kezdőpont a rendszerváltoztatás, a liberális felfogás, a piacgazdaság és a demokrácia világméretű diadalát hirdető évek, a végpont pedig a visszarendeződés: a liberális kapitalizmus alapelveit határozottan megkérdőjelező időszak, amikor az állam és a tekintélyelvű fordulat gyakorlatformáló tényezővé vált szerte a világon. Miközben az első évtized gerincét adó tranzíció folyamatának létezik jól összegezhető szakirodalmi értelmezése, ugyanezt a világgazdaság elmúlt évtizedbeli folyamatairól nem állíthatjuk. Emiatt a könyv harmadik része nyújtja a legtöbb adalékot későbbi összegző, értelmező kutatások számára.

Az első dekád a rendszerváltoztatás évtizede. Az elemzés középpontjába a jólét- és versenyképesség-növelő, hatékonyságjavító csomag, a SLIP (stabilizáció, liberalizáció, intézményépítés, privatizáció) szükségessége, sorrendje és (elmaradásának) következményei kerültek. E folyamatok elemzése a szerző visszatérő gondolatsora. Az érvelés logikája itt némileg eltér korábbi könyveitől (Csaba, 2009; 2014). Ott amellet érvelt, hogy a stabilizáció a transzformációs recesszióból való kilábalásban mindenütt perdöntő volt, még ha ez a hatalmon lévő kormányzat számára a szükséges rosszat is jelentette. Itt – Lengyelország, Magyarország és Kelet-Németország példáján keresztül – a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a SLIP megvalósítása mennyire különböző pályán, mégis közel azonos végpontba tartott. Mind a kiinduló feltételek, mind a sok tekintetben közös kihívásra adott, eltérő válaszok más-más útra terelték a tárgyalt országokat. Mégis mindahányan növekedési pályára álltak, és eljutottak a piacgazdasági végpontba. E gazdaságtörténetileg jelentősnek mondható teljesítmény azonban egyrészt nem járt a Nyugathoz való közeledéssel (konvergenciával), másrészt messze elmaradt a második világháború utáni fellendülés mértékétől. Ez – a szerző szerint – meghatározó abban, hogy miért maradt a folyamat társadalmi elfogadottsága igen korlátozott.

A második évtized folyamatait az uniós csatlakozás realitása határozta meg. Az uniós csatlakozás elérhetővé válása új lendületet adott a tagjelölt országok reformjainak, pártszínezettől függetlenül. A külső megfontolások, az EU-nak való megfelelési kényszer nagyobb súllyal esett latba, mint a belső viták, az optimálisnak vélt vagy a nemzeti sajátosságokhoz leginkább illeszkedő megoldások kikísérletezése. Azokban az államokban, ahol nem volt belátható távolságban az uniós csatlakozás, a reformhevellet alábbhagyott, az EU horgonyszerepe hiányzott. Oroszország és Ukrajna az önvezérelt fejlődés pályájáról sosem tért le.

A második évtized a „great moderation” évtizede is, amely azonban már a válság utáni időszak jegyeit hordozza. A térség országai nagyon eltérő módon reagáltak az Európai Unió közös szabályaira, a „boldog békeidők” adta kedvező világgazdasági finanszírozási és piaci lehetőségekre. Számos bizonyítékot vonultat fel a szerző arra: már ekkor elindultak azok a folyamatok, amelyek meghatározták, hogy a válságot követően mely országok lettek a vesztesek és lemaradók (Horvátország,

Szlovénia, Magyarország és Bulgária), és melyeknek sikerült élniük az időszak kivételes lehetőségeivel (Szlovákia és Románia).

A válságot követő harmadik évtizedben nem a reálgazdaságban és nem a világgazdasági erőviszonyokban ment végbe korszakváltás, hanem a harmincas évekhez hasonlóan, a folyamatokról való gondolkodásban hozott újat. A szerző visszatérően érvel a „fel a kezekkel” politika ellenpontjaként a szabálykövető gazdaságpolitika és az átláthatóság erősítése mellett, hangsúlyozva a szabályozó állam önkorlátozását is, amely a piac természetes tisztulását nem akadályozza.

A kötet külön fejezetet szentel az Európai Unió – alapjait érintő – átalakulásának. A válság kikényszerítette az európai pénzügyi unió tervének befejezését, kiegészítését és elmélyítését.² Emlékeztet azonban arra is, hogy az unió még ma is a hat alapító tag által kialakított keretben működik. Ehhez északon, délen és keleten különféle nyúlványok kötődnek, de nem ezek határozzák meg a fő irányt. Az EU-nak nincs átfogó stratégiája, ami a kevésbé fejlett államok konvergenciáját kiemelten kezelné, még ha e szempont a kohéziós alapoknál és a közös agrárpolitika keretében meg is jelenik. Nincs ugyanis olyan mértékű forráselosztás, mint amilyen az Egyesült Államokon, Brazílián, Németországon vagy más szövetségi tagállamokon belül létezik. Nem ez a fő stratégia, így nem is lepődhetünk meg azon, hogy az uniós régiók közti közeledés, a gyengébbek felzárkózása a vizsgált időszakban sem volt jellemző. Emiatt azonban az EU-tagság nem járt olyan mértékű gazdasági előnyökkel és politikai-intézményi, valamint általános civilizációs hatással, amely a térség választóit lenyűgözte volna. Ez pedig táptalaját szolgált a „blame game”-re keresztelt gyakorlat kialakulásának, ahol a kormányok kommunikációjában Brüsszel vált a problémák egyik, ha nem a legfőbb forrásává.

A második évtizedet jellemző, a csatlakozáshoz szükséges erőfeszítéseket követően a harmadik évtizedben az új tagállamok aspirációiban a minimalizmus uralkodott el: „Amit a pénzért muszáj, azt megcsináljuk, de egy lépéssel sem teszünk többet.” Jól látható ez az euró bevezetésének elhúzódásában is. A korlátozott mértékű transzfereket megelőzve, az EU legfőbb vonzereje a valutaunió – emlékeztet a szerző. A monetáris unióban való részvétel az árstabilitás mellett hitelességet kölcsönöz a tagállamoknak, ami a forrásköltségek lenyomásán keresztül egy sor fejlesztést finanszírozhatóvá tesz. Ugyanakkor, ha valaki nem tudja vagy nem akarja teljesíteni a szabálykövető költségvetési és monetáris politika követelményeit, és mégis belép az EGMU-ba, akkor keményen ráfizet. A déli tagállamok, Belgium és Franciaország kísérletet sem tettek arra, hogy a szabályok szerint kiigazítsák

---

2 Így különösen, de nem kizárólag a Költségvetési és Bankuniót, a 2012 márciusában aláírt fiskális paktumot, az Európai Stabilitási Mechanizmust, a határokon átívelő bankszanálási mechanizmust, az Európai Központi Bank funkcióváltását, amely ugyanolyan értelemben vált központi bankká, mint Amerikában a Fed. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a legjelentősebb kérdések egyértelműen a tagállamok fölötti hatáskörbe kerüljenek.

gazdasági modelljüket, rácsafolva a valutaunió endogén – vagyis önbeteljesítő – jellegéről szóló, korabeli nézetekre.

A kötet az unió és az új tagállamok viszonyának vizsgálatakor arra is felhívja a figyelmet, hogy 2009–2012 között az EU-ban a nemzetek fölötti döntési jogkörök megszorodtak, így 2012-re valósággá vált a kétsebességes integráció. Az euróövezeten kívül maradók csoportja tartósan a tehetetlen megfigyelő szerepére ítélte önmagát. Nem részesülnek azon biztonsági alapokból, amelyek újabb pénzügyi válság idején pénzrendszerüket és államháztartásukat védenék. Emellett nem tudnak beleszólni azokba a döntésekbe sem, amelyeket a Költségvetési és Bankunió tagjai hoznak meg. Következésképpen a közép-európai tagállamok képviselte szuverenista magatartás egyre kevésbé kifizetődő. Az általuk megcélzott hagyományos területek finanszírozása és jelentősége meredeken csökken. A gazdaságilag és a döntéshozatal szempontjából jelentős, új területekről való kimaradást egyszerűen nincs mivel kiegyensúlyozni. Mind mennyiségi, mind minőségi értelemben egyre rosszabb költség-haszon arányúvá válik az unió perifériáján folytatott élet.

A harmadik évtized tárgyalásakor olyan kérdések is terítékre kerülnek a könyvben, mint a társadalmi integráció vagy a negyedik ipari forradalom hatása térségünk országaiban. Bár a társadalmi integráció szerte a nyugati világban jelentős kihívássá vált, a munkaerő áramlása nem ellenőrizetlen, és sok tekintetben a komparatív előnyök klasszikus tanát követi. Mindez a demokrácia liberális alkotóelemeinek központi jelentőségét emeli ki – húzza alá a szerző. Csak ezen értékrend uralma mellett és által képesek az eltérő hátterű emberek békés és toleráns módon együtt élni. Nincs egyetlen állam sem, amely etnikailag és kulturálisan homogén lehetne vagy lenne.³

A negyedik ipari forradalom következtében az innováció sebessége a korábban megtámadhatatlannak vélt piacok vagy biztos piacvezetők helyzetét is megrendíti. Minél inkább kötődik egy gazdaságstratégia az „ipari ókorhoz”, annál erőteljesebben halmozódnak a hátrányai. Az alkalmazkodóképesség jórészt szerzett, tanult tulajdonság a nemzetek esetében is – emlékeztet a szerző. A tanuló társadalomnak nem kell együtt járnia a korábbiakon messze túlnyúló állami aktivitással, ám ha egy állam az oktatásra egyre kevesebbet költ a GDP arányában, akkor ez a társadalmi és a gazdasági teljesítőképeség szempontjából is egyre jelentősebb hátrányt jelent.

Az utolsó fejezet ismét egészében vizsgálja a harminc évet, és arra keresi a választ, hogy miért maradt el az új gazdasági csoda. Miért nem lendítette át a rendszer-változással egy időben új lendületet vevő európai integráció a nehézségeken az

---

3 E témáról a szerző által szerkesztett tematikus különszám ad még átfogóbb képet, lásd CSABA (2019).

önmagukban kicsi közép-európai országokat? A kötet számos alapvető okot gyűjt egy csokorba. Egyfelől a beruházási ráta emelésével csak átmenetileg gyorsítható a növekedés, hosszabb távon a termelékenységnek kell növekednie, s mint láttuk – Észtország kivételével – a tranzíciós országok nem jeleskedtek olyan keret kialakításában, amely az innováció táptalajául szolgálhat. Sőt a kutatás-fejlesztési ráfordítások a GDP arányában harmadolódtak(!) a három évtized során. Második ok az intézményi merevség: az európai intézményi rendszer átalakulása nem tudott lépést tartani az ázsiai és az amerikai versenytársakéval. Bár az egy munkaóraára jutó termelés tekintetében alig van lemaradás, az új technológia alkalmazása, új cégek piacra jutása, tőkepiac és munkapiac rugalmassága tekintetében minden mutató gyengébb. Harmadik okként említi a szerző a pénzügyi közvetítés mélységét és hatékonyságát, amely nem képes az alacsonyabb beruházási hajlandóságot kompenzálni. A negyedik ok az, hogy a hatvanas évek óta folyamatosan csökken a hivatalos munkaidő, ellentétben Amerikával és Ázsiával. Talán a legjelentősebb visszafogó erő, hogy a társadalom nem értékeli a teljesítményt, a kiemelkedők mögött rendszerjelleggel protekciót, kivételezést, monopolizmust vagy más tisztességtelenséget vélelmez. Végül a bürokratikus akadályok és a szabályozási környezet kiszámíthatatlanságáról már volt szó épp úgy, mint arról, hogy a vizsgált országok egy része egy lassan növekvő világgazdasági térségbe, az Európai Unióba integrálódott.

Mit fűzhet hozzá a recenzens kritikaként a leírtakhoz? A könyv olvasása előtt arra számítottam, hogy Nyugat-Európában élve, az ottani sajtót olvasva és el nem mélyülve a hazai politikai csatározások részleteiben, lehetőségem nyílik arra, hogy a szerzőétől eltérő perspektívából nézhesek rá a kötetre. Az egyik, ha nem a legnagyobb meglepetés számomra az volt, hogy a szerző nézetei mennyire egyeznek az európai magországokban elfogadott megközelítéssel. Emiatt – és mert olvasottságom a témában messze elmarad a szerzőétől – aligha hozhatok fel olyan releváns kritikai észrevételt, amelyet egy – műfajából adódóan – tömör recenzióban érdemes felvetni. Lehetőségem van azonban kiemelni egy kérdéskört a könyvből, amelyet érdemes reflektorfénybe állítani: szükségszerű-e a tekintélyelvű fordulat? Determinálja-e a tranzíciós országok pályafüggősége az első két évtized demokratikus eredményeinek visszafordulását, visszarendeződését? A kötetből arra következtethetünk, hogy a válasz nemleges. A szerző ugyanis nem osztja sem a gazdasági, sem a szociológiai, sem a történelmi determinizmust. A pályafüggőség csak egy és nem is a legmeghatározóbb a sok változó közül. A rendszerváltozás, de a fejlődő világ elmúlt negyedszázada is arra utal, hogy lehetséges a pályateremtés, vagyis elhagyni a korábbi, zsákutcás fejlődési pályát, és átállni egy kedvezőbb útra. E konklúzió összecseng a recenzió elején idézett vers utolsó két sorával. Maga a szerző is ebben bízik: „*A fejlődés motorja hosszabb távon nem valamely materiális tényező, hanem az értékrend, a meggyőződés és az ezeken alapuló közbeszéd, ami a döntéseket formálja*” (i. m. 254. o.), valamint hangsúlyozza, hogy „*a*

döntéshozók és az írástudók felelőssége nem megkerülhető” (i. m. 153. o.). Ez teszi hangsúlyossá a nyelvválasztást is: azt, hogy magyarul adta közzé a kötetet.

A könyv nem könnyű olvasmány. A közgazdaságtan filozófiával, gazdaságtörténettel és politológiával közös határterületein mozog, és a szerzőtől megszokott, magas absztrakciós fokon megfogalmazott állítások jellemzik. A mondanivaló kézzelfoghatóvá tétele érdekében azonban sokszor használ találó hasonlatokat a labdarúgás, a honvédelem vagy más területekről kölcsönözve. Néhol egészen személyes a hangvétel, ami emberközelivé teszi a szöveget, egyúttal az elmélyült olvasásból kiemeli, visszahozza az olvasót, hogy aztán ismét „alámerülhessen”. Vannak ugyanakkor meglepően gördülékeny fejezetek. Ezek közül is kiemelkednek a 10. fejezet mini esettanulmányai, ahol a szerző hatalmas olvasottsága kifejezetten sokszínű, érdekes szöveggé érik. Különösen érdekes a válságok természetéről szóló fejezet is, amely bár a kötet korábbi és későbbi fejezetei szempontjából csak távolról kapcsolódó rész, mégis jól strukturált összegzése annak, amit a szerző összegyűjtött és szintetizált a válságok természetéről, kialakulásáról, újratermelődéséről és különösen hatásaik mérsékléséről.

Pálosi-Németh Balázs

HIVATKOZÁSOK

- CSABA LÁSZLÓ (2009): *Crisis in Economics? Studies in European Political Economy*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSABA LÁSZLÓ (2014): *Európai közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- CSABA LÁSZLÓ [szerk.] (2019): Globalizáció, migráció, Európai Unió. Tematikus összeállítás. *Magyar Tudomány* 180(2019)1, 3–9.